

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΕΝΟΣ ΓΕΛΟΙΟΥ
Θεολογικό Σχόλιο στον Ντοστογιέφσκυ

Τά έργα του Ντοστογιέφσκυ θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθούν τραγωδίες μιᾶς ιδιότυπης μορφῆς. Ἐκεῖ πού ἀρχίζει νά πλέκει τόν ἀφηγηματικό καμβά τῆς μυθιστορίας του μέ κάτι συνηθισμένο καί προβλέψιμο, αἴφνης ὅλα γίνονται πύρινα καί δυναμικά. Μιά προφητική ποιητική προσανατολίζει τή δραματουργία τοῦ ρώσου λογοτέχνη πρὸς τό μέλλον. Τά έργα του ἀποκαλύπτουν τήν ἐκστατικότητα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, φανερώνουν τίς μυστικές διαστάσεις τῆς. Ὀλόκληρο τό ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκυ θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὡς τραγωδία τοῦ προσώπου. Ἔστρεψε τό βλέμμα μας πρὸς τή μοναδική, ἀνόμοια καί ἀνεπανάληπτη ἰδιαιτερότητα κάθε ἀνθρώπου, ἡ ὁποία δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ περαιτέρω σέ κάποια γενικῆς ἰσχύος διατύπωση. Ὅσο καί νά προσπαθῆσουμε, δέν θά βροῦμε καμιά γενική ἀρχή πού νά ἐρμηνεύει τοὺς ντοστογιεφσκικούς ἥρωες, τοὺς ἀδελφούς Καραμάζωφ, τόν Μίσκιν, τόν Ρασκόλνικωφ, τόν Σταυρόγκιν, τόν στάρετς Ζωσιμᾶ. Καμιά φιλολογική ἀνάλυση δέν μπορεῖ νά ὀρίσει τόν χαρακτήρα τοῦ Μαρμαλάτωφ, τῆς Γρούσενκα, τοῦ Βερχοβένσκυ, τῆς Ναστάσιας Φιλίπποβνας.

Ὁ Ντοστογιέφσκυ δέν ἐπιδίωξε τή σύνθεση ἀλλά τήν ἀνάλυση. Ἀναλύνοντας τό ἄτομο ἔβρισκε μέσα του τό ὅλον, δηλαδή τήν ἐνότητά του ὡς πρόσωπο. Τό ἔργο του δέν συνιστᾶ ψυχολογία. Πασχίζει νά ἀναδείξει τό πρόσωπο στήν ἀναμέτρηση του μέ τήν ἀλήθεια τῆς ὑπαρξῆς. Ἀπό αὐτή τήν ἀνάδειξη προκύπτουν καί ἡ ψυχολογία, καί ἡ φιλοσοφία, καί ἡ κοινωνιολογία, καί ἡ πολιτική θεωρία στό ντοστογιεφσκικό ἔργο, διότι αὐτά ἀποτελοῦν φανερώσεις καί προεκτάσεις τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου.

Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου δέν εἶναι ἡθογραφία. Πολύ περισσότερο δέν εἶναι προϊόν μιᾶς μεθόδου κατασκευασμένης μέσα σέ διανοητικά ἐργαστήρια. Εἶναι στάση ζωῆς, τρόπος ὑπάρξεως. Ὁ Ντοστογιέφσκυ βασιάνιστηκε στή ζωῆ, ἔζησε μέ πάθος καί ἔνταση, ψηλάφισε τήν ἄβυσσο τοῦ μηδενός καί τήν ἐπανάσταση τῆς ψυχῆς. Κάτω ἀπό ὁποιοδήποτε ἥρώα του βρίσκεται ὁ ἴδιος. Τό ἔργο του φωτίζεται ἀπό τίς πύρινες καί συνάμα καθαρτήριες φλόγες τῶν ἀβυσσαλέων ἀντιθέσεων. Δέν ἐξετάζει θεωρητικά τοὺς ἥρωές του, δέν τοὺς τοποθετεῖ στό ψυχαναλυτικό κρεβάτι, δέν ἐλέγχει ψυχρά τίς παθήσεις τους. Τοῦτο δέν σημαίνει ἀπλῶς μιᾶ νέα ποιητική τοῦ μυθιστορήματος. Ὁ Ντοστογιέφσκυ ἀγαπᾷ καί πάσχει μέ τοὺς ἥρωές του. Τοὺς θεωρεῖ πολυτιμότερους, σημαντικότερους ἀπό τόν ἑαυτό του. Γι' αὐτό καί δέν τοὺς ἐξωραίζει. Τά πρόσωπα τῶν μυθιστορημάτων του δέν εἶναι στυλιζαρισμένα, ἠθικολογικά, εἶναι γυμνά, εἶναι ἀληθινά. Ἡ δικαίωσή τους δέν εἶναι ἀποτέλεσμα ὠραίων ἐνεργειῶν. Γι' αὐτό καί δέν ἐρευνᾷ τόν ἄνθρωπο στίς κανονικές, σχηματοποιημένες καί ὑγιεῖς σχέσεις τῆς κοινωνικῆς του ζωῆς, ἀλλά στό ὑποσυνείδητο, στό πάθος, στό ἐγκλημα, δηλαδή στό τραγικό γίγνεσθαι τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, στήν τραγική βίωση τῆς ζωῆς.

«Τό ὄνειρο ἑνός γελοίου» ἐπιγράφεται ἀπό τόν Ντοστογιέφσκυ ὡς ἕνα «φανταστικό παραμῦθι», καί δημοσιεύθηκε τό 1877 στό περιοδικό πού ἐξέδιδε μέ τίτλο «Τό ἡμερολόγιο ἑνός συγγραφέα». Ὅρισμένοι νομίζουν πῶς ὁ ρώσος συγγραφέας περιγράφει μιάν οὐτοπία γιά νά σχολιάσει μέ τόν τρόπο του τόν ρωσοτουρκι-

κό πόλεμο τῆς ἐποχῆς. Θεωροῦμε πάντως ὅτι στή νουβέλα αὐτή ὁ Ντοστογιέφσκυ συνοφίξει διαχρονικά τόν ἀντιφατικό χαρακτήρα τῆς φύσης καί τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου.

«Τό ὄνειρο ἐνός γελοίου» ἀναφέρεται στήν τραγωδία τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Ὁ Ντοστογιέφσκυ δέν περιγράφει μιά ἰδανική κοινωνία, μιά οὐτοπία πού δέν μπορεῖ νά καρποφορήσει στόν κόσμο μας ἀλλά αὐτή τήν ἴδια τήν κατάσταση τοῦ κόσμου μας ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς ὑπαρξιακῆς ἐκπτώσης. Τό φανταστικό αὐτό παραμῦθι εἶναι ἐντέλει μιά σπουδή στόν πολιτισμό τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος. Ὁ ἥρωας τῆς νουβέλας αἰσθάνεται γελοῖος, θέλει νά αὐτοκτονήσει, ὄχι ὅπως ὁ Κυρίλωφ στούς «Δαιμονισμένους» γιά νά κατακτήσει τήν ἐλευθερία του, ἀλλά γιὰτί ἀπλῶς δέν βρίσκει κανένα νόημα στή ζωή του. Δέν λυγίζει οὔτε στό σπαρτακτικό καί ἀπελπισμένο κλάμα ἐνός μικροῦ παιδιοῦ. Ἄς σημειώσουμε, πάντως, ὅτι ἡ εἰκόνα τοῦ μικροῦ παιδιοῦ πού δέν τό συντρέχει κανείς ἢ ἀκόμη πού ὑποφέρει ἐξαιτίας τῶν μεγάλων, ἐπαναλαμβάνεται συχνά στή μυθιστορία τοῦ Ντοστογιέφσκυ καί ἔχει μιάν ἀνεξήγητη ὁμορφιά γιά τήν ὁποία δέν μπορεῖ νά γίνει κανένα σχόλιο, παρεκτός μιά ὑπόμνηση τῆς ἀγγελικότητας πού διασώζουν τά μικρά παιδιά, «ὅτι αὐτῶν ἐστίν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν».

Πεθαίνοντας —στό ὄνειρό του βέβαια— μεταφέρεται μυστηριωδῶς σ' ἕναν ἄλλο κόσμο στό μακρινό διάστημα. «Ὁ σύγχρονος αὐτός βρωμοπροοδευτικός Ρῶσος ἀπό τήν Πετρούπολη» ἀντικρίζει μέσα σέ ἐκτυφλωτικό φῶς ἕναν κόσμο ὁμορφιάς, εὐτυχίας καί ἀγάπης. «Ἄ! τά εἶχε ὅλα καταλάβει, ὅλα μέ τό πρῶτο βλέμμα! Αὐτή ἦταν ἡ γῆ προτοῦ μολευτεῖ ἀπό τό προπατορικό ἀμάρτημα: οἱ κάτοικοι τῆς δέν ἠνώριζαν καθόλου τό κακό, ζοῦσαν μέσα στόν ἴδιο τόν παράδεισο, σ' αὐτόν πού σύμφωνα μέ τίς παραδόσεις ὀλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητας, ἔζησαν οἱ ἔνοχοι προπάτορές μας, μέ μόνη τή διαφορά ὅτι ἡ γῆ ἐδῶ ἦταν γιά ὅλους ἕνας καί ὁ ἴδιος παράδεισος». Ὁ γελοῖος ἥρωάς μας ἔγινε ἕνα μ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους καί συμμετεῖχε στήν εὐτυχισμένη ζωή τους. Ὡστόσο, τελικά... «θά τοὺς διαστρέψει ὅλους»!

Σ' ἕναν ἄλλο κόσμο, μακρινό ἀπό τό δικό μας, ἔχουμε ἐπανάληψη τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος. Μέ ἀριστουργηματικό τρόπο ὁ Ντοστογιέφσκυ κάνει λόγο γιά τήν ἐλεύθερη δυνατότητα τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος ἀπό τόν κάθε ἄνθρωπο καί ὄχι γιά μιά ἀναγκαστική κληρονομική ἐκδοχή του. Ὁ γελοῖος ἥρωάς του ὀνειρεύεται πῶς φθάνει στόν ὑποτιθέμενο παράδεισο καί προκαλεῖ ὁ ἴδιος τή διαφθορά καί τήν πτώση τῶν ἀθῶων καί λαμπρῶν πλασμάτων. «Μάλιστα, μάλιστα, τά κατάφερα νά τοὺς διαφθείρω ὅλους! Πῶς ἔγινε, δέν ξέρω, ἀλλά διατηρῶ πολύ καθαρή τή θύμησή μου. Τό ὄνειρό μου, πού διέσχισε χιλιάδες χρόνια, μοῦ ἀφήνει μιά αἴσθηση συνέχειας: ξέρω μονάχα ὅτι ἐγῶ ὑπῆρξα ἡ αἰτία γιά τό πρῶτο ἀμάρτημα. Ὅπως μιά ἀρρώστια μεταδοτική, ἕνα μικρόβιο ἱκανό νά μολύνει μιά ὀλόκληρη αὐτοκρατορία, ἔτσι μόλυνα μέ τήν παρουσία μου ἕναν τόπο τρυφῆς ὡς τότε ἀθῶο».

Γιά τόν Ντοστογιέφσκυ, ἡ ἐκπτώση τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου προέκυψε μέσα ἀπό τήν ἀμαρτία, ἀπό αὐτή τήν «σκληρή ἥδονή πού σημαδεύει ὅλα σχεδόν τά πλάσματα στή γῆ καί πού εἶναι ἡ πηγὴ γιά ὅλα σχεδόν τά ἀμαρτήματα τῆς ἀνθρωπότητας». Οἱ ρίζες τῆς ἀστοχίας αὐτῆς προέρχονται ἀπό τά ἀβυσσαλεῖα βάθη τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καί ἀσφαλῶς ὄχι ἀπό τήν κακή φύση ἢ τήν ὑλικότητά του. Τό βίωμα τοῦ γελοίου ἥρωα τό ἐπισημαίνει μέ σαφήνεια. «Γιὰτί εἶδα τήν Ἀλήθεια, εἶδα καί ξέρω ὅτι οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νά εἶναι εὐτυχισμένοι χωρὶς νά χάσουν τήν ἐπίγεια ζωή. Δέν θέλω οὔτε μπορῶ νά πιστέψω ὅτι τό κακό εἶναι ἡ φυσική κατάσταση τῶν ἀνθρώπων». Εἶδε ζωντανά τήν ἀλήθεια, δέν

τήν φαντάστηκε. 'Αλλά «για να αποκατασταθεί ο παράδεισος πώς να αρχίσει κανείς;». Μιά αυτόματη επιστροφή στον χαμένο παράδεισο δεν είναι δυνατή.

Γιά τον Ντοστογιέφσκυ, προφήτη του μέλλοντος, τό πρόβλημα τής αρμονίας του κόσμου, ή μεταβολή του σε παράδεισο μέ όριστικό τόν θρίαμβο του καλού δεν μπορεί να λυθεί δίχως ελεύθερη έκλογή, δίχως κοσμική τραγωδία, χωρίς πόνο και δημιουργική εργασία. Ούτε βέβαια ή μελλοντική εὐτυχία τής ανθρωπότητας μπορεί να εξαγοραστεί μέ τόν άπειρο πόνο, τά δάχρυα και τό θάνατο πολλών. Στην παγκόσμια άρμονία πρέπει να φθάσει ο άνθρωπος μέ τήν ελεύθερη έκλογή και τήν ελεύθερη υπερνίκηση του κακού. Μιά αναγκαστική άρμονία δεν μπορεί να δικαιωθεί. «'Αν πρόκειται να ξαναζήσω, μονολογεί ο δὴθεν αυτόχειρας πλέον ήρωας, και να ξαναζήσω χάρη σε μία αναπόφευκτη βούληση, δεν επιθυμώ να είμαι ούτε ήττημένος, οὐε καταφρονημένος!»

'Ο άνθρωπος οφείλει να περάσει ως τό τέλος τής ιστορίας τό δρόμο τής ελευθερίας. 'Ο Ντοστογιέφσκυ όμολογεί τήν αλήθεια τής αγάπης προς τόν συνάνθρωπο και καταγγέλλει τό άπατηλό είδωλο τής αγάπης προς τήν αφηρημένη ιδέα τής ανθρωπότητας. «'Η οὐσία είναι να αγαπάς τόν πλησίον σου σαν τόν εαυτό σου, να ποιά είναι ή οὐσία, αυτό είναι όλο και δεν χρειάζεται τίποτε άλλο: άμέσως θα μάθεις πώς χιζείται ο παράδεισος». 'Ωστόσο, ο άνθρωπος, ως πρόσωπο μοναδικό και ανεπανάληπτο, δεν πρέπει να θυσιαστεί ακόμα και για τήν ιδέα τής αγάπης. «Δεν αξίζει ούτε για ένα δάχρυ πονεμένου παιδιού που χτυπά τό στήθος του μέ τή μικρή του γροθιά, καθώς κάθεται σε μία γωνιά κάποιας βρωμερης τρώγλης και μέ τά δάχρυα, που δεν μπορούν να ξηλωθούν, προσεύχεται στον αγαπημένο Θεό. Μιά τέτοια, λοιπόν, άρμονία δεν αξίζει διόλου, γιατί δεν μπορεί να ξηλωσει αυτά τά δάχρυα». 'Ο γελοιος ήρωας ξεκίνησε για να βρει εκείνο τό κοριτσάκι... Και θα εξακολουθήσει να πηγαίνει, όλο να πηγαίνει!

'Ο Ντοστογιέφσκυ γεννήθηκε και μεγάλωσε μέσα στον πόνο. Δημιούργησε τό συκλονιστικό του έργο μέσα στην άγωνία και τά πάθη του, μέσα στην αρρώστια και τά παθήματά του μέ μιάν υπεράνθρωπη ενεργητικότητα. 'Από τό κάτεργο τής Σιβηρίας ως τό πάθος για τήν όμορφιά και τή λύτρωση μέσω του πόνου, ξεδιπλώνεται μια προφητική μεγαλοφυΐα που κατόρθωσε να εκφράσει όλόκληρο τό δράμα του νεωτερικού ανθρώπου. Δεν γνώρισε τή δόξα παρά μόνο στο τελευταίο έτος τής ζωής του. 'Ωστόσο, ή ύστεροφημία του τόν τοποθέτησε στο επίπεδο των μεγαλύτερων πνευμάτων τής παγκόσμιας λογοτεχνίας. Οί σύγχρονοί του, στην καλύτερη περίπτωση, είδαν τόν Ντοστογιέφσκυ σε μιάν αδέξια και ανυπότακτη ιδιοφυΐα και στή χειρότερη, σαν έναν σκανδαλοθήρα συγγραφέα, έναν μανιακό για ό,τι ήταν υπερβολικό και άσυνήθιστο.

"Όλος ο βίος του μαρτυρά τή δίψα του για τήν αλήθεια και τήν αγωνιώδη αναζήτησή της. 'Ερμήνευσε τόν άνθρωπο στις δυναμικές, έκστασιακές και γεμάτες πάθος διαστάσεις του. "Όλο του τό έργο αποτελεί προφητικό ποίημα, όπου φανερώνεται ή σύγκρουση του δαιμονικού μέ τό άγγελικό στοιχείο, άποκαλύπτοντας συνάμα τά άπύθμενα βάθη και τίς αντιφάσεις τής ανθρώπινης ύπαρξης.

Κανείς, λοιπόν, δεν φτάνει στην αλήθεια, αν επίμονα και έναγωνία δεν τήν αναζητήσει, αν δεν ματώσει γι' αυτήν. Τό έργο του μεγάλου ρώσου συγγραφέα μπορεί να αποτελέσει για τόν αναγνώστη του έναν οδηγό και ένα μέτρο στην δική του πορεία προς τήν αλήθεια και τήν ολοκλήρωση. Τό ίδιο από μόνο του είναι σκληρό και δεν διαβάζεται για λόγους ψυχαγωγικούς άπλως. Μέ βαθιές ρίζες στην αλήθεια, στην οδύνη, στον κόσμο και στα προβλήματά του, τό έργο του Ντοστογιέφσκυ μπορεί να φωτίζει και εκείνους που γίνονται κοινωνοί τής σκέψης

του. Μᾶς μαθαίνει πολλά, ἀποκαλύπτει πολλές ἀλήθειες. Ἔστω κι ἂν ἡ στιλπνὴ ἐπιφάνεια τῆς τεχνολογικῆς ἀφθονίας καὶ τοῦ ὑπερκαταναλωτισμοῦ συσκοτίζει ἐπιμελῶς καὶ τεχνηέντως τὸν πνευματικὸ μας ὄριζοντα, δὲν μπορούμε νὰ ζήσουμε χωρὶς τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀθανασίας, τῆς ἐλευθερίας, τοῦ κακοῦ, χωρὶς νὰ λύσουμε τὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Ἀλλὰ ὁ Ντοστογιέφσκυ, ὅπως καὶ κάθε πνευματικὸς δημιουργὸς, δὲν εἶναι, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ δάσκαλος τῆς ζωῆς μας μὲ τὴν αὐστηρὴ σημασία.

Καθένας μας, πράγματι, ἔχει τὸν δικό του λαβύρινθο νὰ διανύσει στὴν περιπέτεια τῆς ζωῆς. Οἱ τραγικοὶ ἥρωες τοῦ Ντοστογιέφσκυ ἐπιβεβαιώνουν τὴ δική τους σταυροαναστάσιμη πορεία πρὸς τὴ λύτρωση καὶ τὴν ἐνότητα. Ἡ πνευματικὴ γνωριμία μὲ τὸ βαθύτατα ὑπαρξιακὸ μυθιστόρημα τοῦ ρώσου συγγραφέα, μᾶς ἀνοίγει νέους δρόμους στὴ ζωὴ, μᾶς φανερώνει ἀγνωστες πλευρὲς τοῦ ἴδιου μας τοῦ ἑαυτοῦ, μᾶς ὠθεῖ ἀκόμη ἐντονότερα στὴν προσωπικὴ διερεύνηση ἀλλὰ καὶ στὴν ἐμπειρία τῆς ἀλήθειας τῆς ὑπαρξῆς.

Σταῦρος Γιαγκάζογλου

